

РОЗДІЛЯЮЧИ НА "ЧИСТИХ" І "НЕЧИСТИХ"

Заходи владних структур України по обмеженню впливу окремих релігійних конфесій і течій та реакція на них з боку кліру і віруючих в 60-80 роках

З кінця 50-х і до 80-х років вище політичне керівництво України, уряд республіки, Рада в справах релігій при РМ УРСР вели планомірну роботу по обмеженню впливу найбільш поширених релігійних конфесій і течій на віруючих. Свій конкретний вияв це знайшло у ряді нормативних актів, спрямованих на повне підпорядкування релігійних громад спеціальним державним органам, скорочення духовних учбових закладів, кількості священнослужителів тощо. Нерідко владні структури вдавалися і до таких підступних кроків, як дискредитація окремих конфесій, релігійних груп, священників, розпалювання розкольницьких тенденцій. Зокрема, такі завдання покладалися на спеціальний підрозділ П'ятого управління Комітету держбезпеки України, його місцеві структури. Спираючись на розгалужену агентурну мережу, вони відстежували релігійні процеси, що відбувалися у регіонах, висловлювали свої рекомендації уповноваженому в справах релігій.

Зокрема, спільними зусиллями органів КДБ та апарату уповноважених у справах релігій, при підтримці партійних та радянських органів, втілювались у життя плани повного витіснення з теренів України римо-католицької церкви. Всупереч духовним запитам віруючих під різними приводами здійснювалось поступове скорочення римо-католицьких громад. Якщо в 1948 р. в Україні налічувалось 246 таких громад, то на 1972 рік їх кількість скоротилася до 97. Відповідним чином зменшилась кількість ксьондзів – з 79 до 45¹.

Однак, це не призвело до занепаду римо-католицької церкви в Україні, в 50-х роках, після Львівського (1946 року) та Ужгородського (1948 року) Соборів, у костьоли прийшло чимало католиків східного обряду.

Високу активність виявляли католицькі священники. Не зважаючи на свою незначну кількість, вони наприклад, встигали проводити служби у кількох громадах. Не послаблялися зв'язки українських ксьондзів і з Святим Престолом. Вже в кінці 50-х років в Україні (за свідченням заступника начальника IV Управління КДБ при РМ СРСР Ізмайлова) діяв законспірований центр римо-католицької церкви у складі 4 ксьондзів, який підтримував постійні зв'язки з Ватиканом². Подібні контакти радянські спецслужби фіксували й надалі. Зокрема, в 1969 році ксьондз Северин (Львівська область) використав приватну поїздку до Польщі для зустрічі з представником Ватикану в ПНР³.

У середині 70-х років голова Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР інформував вище політичне керівництво республіки про зростаючу активність римо-католицьких громад, особливо у Вінницькій, Житомирській,

Хмельницькій та Львівській областях. Звідціль також надходило чи не найбільше петицій, скарг на Посадових осіб, які необґрунтовано відмовляли у реєстрації священників, забороняли віруючим відвідувати тяжко хворих і помираючих в лікарнях і будинках престарілих, не дозволяли відзначати релігійні свята, тощо ⁴.

Зростання активності римо-католицьких громад стало предметом спеціального обговорення на засіданні Ради у справах релігій при РМ УРСР, яка заслухала питання "Про деякі процеси та явища в діяльності католицької церкви і стан контролю за виконанням законодавства про культу римо-католицькими об'єднаннями у Вінницькій області". Рада зобов'язала уповноважених на місцях "...вжити заходи по попередженню негативних явищ в діяльності римо-католицької церкви" ⁵. Разом з тим, враховуючи ситуацію, що склалася в деяких областях України, владні структури були змушені піти на певні поступки, дозволивши підготовку ксьондзів для українських парафій в Каунаській духовній семінарії ⁶. Останнє, як з'ясувалося, призвело до непередбачуваних наслідків, оскільки зміцнило зв'язки католицьких священників в Україні з опозиційними католицькими колами в Литві.

За повідомленням Ради у справах релігій при РМ СРСР католицька опозиція в Литві об'єднувалась навколо усунутих від управління церквою єпископів Ю. Степановичюса та В.Сладкявичюса, а також ксьондзів Амбрасаса, Густойтиса, Кишкиса, Пукенаса, Предкялиса та інших. Представники цих кіл духовенства формували незареєстровані громади, поширювали петиції і листи, закликаючи ксьондзів і віруючих "постраждати за справу церкви", взяти на себе "мученицький хрест", "щоб добитися для неї свободи" ⁷.

У листопаді 1978 року в Литві було створено правозахисну організацію "Католицький комітет захисту прав віруючих", вплив якого поширювався і на римо-католицькі парафії інших республік СРСР. Зокрема, не залишив байдужими священників і віруючих Заклик "Комітету" відмовитись від запропонованого державними органами неканонічного і неконституційного нового Положення про релігійні об'єднання, до акцій протесту проти утисків віруючих-католиків, приурочених до відкриття в листопаді 1980 року Мадридської конференції країн-учасниць Гельсінської угоди ⁸.

Намагаючись обмежити контакти римо-католиків з їх опозиційно настроєними єдиновірцями в прибалтійських республіках, в інших зарубіжних країнах, владні структури республіки вдалися до цілого ряду запобіжних заходів. Так, були встановлені обмеження на ввезення предметів культу, релігійної літератури. Лише на КПП Мостиська щорічно вилучалося до 5 тисяч книг, брошур, проспектів релігійного змісту ⁹. Грубо втручались представники Ради у справах релігій в справи церковного управління. Коли в 1982 році Кардинал Вайводс доручив житомирському ксьондзу Я.Пурвінському здійснювати керівництво римо-католицькими парафіями

України та Молдавії, надійшла відмова реєструвати священика у цій якості. Його навіть попередили про відповідальність за діяльність, що виходила за рамки Житомирської парафії.

Відповіддю на утиски стали відмови католицьких громад від реєстрації, що до 80 років не практикувалося. Так, в 1982 році тільки в Житомирській області було виявлено 3 незареєстровані римо-католицькі громади, куди входила переважно молодь, яка збиралася в приватних будинках на колективні моління¹⁰.

Вкрай несприятливі умови склалися в Україні і для прибічників юдаїзму. На рубежі 50-х – 60-х років спостерігається масове зняття з реєстрації юдейських громад. Якщо в 1959 році в республіці діяла 41 юдейська громада, то на кінець 1962 року їх залишилось тільки 15. Причому молитовні будинки (синагоги) мали лише 13 громад. Та навіть ці показники не влаштовували владні структури, які для досягнення бажаного результату вдавалися до відвертої компрометації юдейських громад.

21 квітня 1962 року завідувач відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Г.Шевель інформував вище політичне керівництво про те, що "...Львівський обком партії разом з органами КДБ провів ряд заходів по компрометації активу юдейської релігійної громади серед віруючих. В обласній газеті "Львівська правда" було опубліковано серію статей, в яких розвінчувались шахрайські дії єврейських клерикалів, які проводили в синагозі валютні і спекулятивні махінації і отримували значні прибутки за рахунок віруючих... Виходячи з цього, виконком Львівської обласної Ради депутатів трудящих поставив питання перед Радою в справах релігійних культів при РМ СРСР про зняття з реєстрації юдейської релігійної громади м. Львова".

Уповноважений Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР К.Полонник у доповідній записці від 13 листопада 1962 року на ім'я секретаря ЦК КПУ А.Скаби пропонував поширити досвід "львівських партійних та радянських організацій" в інших областях республіки¹¹.

Скорочення юдейських релігійних громад супроводжувалось зростанням кількості міньянів – незареєстрованих об'єднань. На початок 1968 року в Україні функціонувало 20 синагог і 52 міньяни. В більшості своїй міньяни об'єднували громадян за рівнем освіти і навіть віком. Так, в Києві на вулиці Батієвій тривалий час збирався міньян, що складався з молоді¹².

Засоби масової інформації намагалися зобразити міньяни у вигляді якихось підпільних організацій. Газета "Київська правда" в статті "Таємниці міньяну" переконувала читачів, що їх головною метою є не задоволення релігійних потреб віруючих, а культивування націоналістичних почуттів, ідей "виключності" і "богообранності" єврейського народу, "шкідливих концепцій сіонізму". Особливо схвилювало газету, що євреї, збираючись по суботах в міньян м. Богуслава слухали проповіді про основи юдаїстської моралі Йосипа Бабича, Мойші Становського, Нухима Гомберга, Ісаака Дучинського та ін.¹³.

Розглядаючи зростання кількості міньянів, необхідно відзначити також

утворення в кінці 50-х – на початку 60-х років стаціонарних та пересувних підпільних хедерів (іудейська релігійна початкова школа для хлопчиків). Органи КДБ зафіксували в цей період такі навчальні заклади на Закарпатті – в м. Ужгороді, м. Виноградіві, с. Середнє Водяне Рахівського району та в ряді інших населених пунктів республіки.

Не зменшилась кількість іудейських 14-х громад і в 70-х – на початку 80-х років. Уповноваженими в справах релігій при Раді Міністрів УРСР виявлено на 1977 рік 54 міньяни¹⁴. Причому, на їх думку, загальна кількість міньянів в Україні була значно більшою. Таким чином, заходи спрямовані на дискредитацію іудаїзму, не давали бажаних результатів. Більше того, на нашу думку, вони лише стимулювали процес виходу іудейських громад з-під впливу держави.

Не виправдовувала себе тактика "поділяй і володарюй" щодо євангельських християн-баптистів (ЄХБ) – однієї з найчисленніших протестантських церков в СРСР. Сьогодні навіть важко уявити, яких утисків і переслідувань зазнали віруючі цієї конфесії. За даними баптистів лише в 20-30-х роках у в'язниці і в табори було відправлено більше 25 тисяч їх єдиновірців.

І в наступне десятиріччя влада всіляко намагалася підпорядкувати духовний центр баптистів, використати його в конкретних політичних цілях. Так, в 1944 році під тиском вищого політичного керівництва та Ради у справах релігійних культів пройшло об'єднання двох великих релігійних течій і створено Союз євангельських християн-баптистів. Штучність такого об'єднання цілком усвідомлювали й функціонери Ради у справах релігійних культів, які повідомляли керівництво про те, що більшість віруючих баптистів та євангельських християн йшли на утворення союзу з великою неохотою.

В 1945 році здійснено чергову політичну акцію: приєднання значної частини п'ятидесятників до Союзу євангельських християн-баптистів. Це викликало невдоволення як баптистів, так і п'ятидесятників. Однак, вердикт радянських владних структур не залишав ніякого шляху до відступу¹⁵.

Грубе втручання державних органів у справи церкви призвело до першого серйозного розколу в ЄХБ. Група баптистів, що виступала проти політичних експериментів, вийшла з ЄХБ і утворила нелегальну релігійну баптистську організацію, прибравши собі назву "чистих баптистів". Проти об'єднання виступала також значна частина п'ятидесятників, які продовжували дотримуватись власної догматики, не визнавали радянського законодавства про культу і відмовлялися від служби в армії.

Другий серйозний розкол в ЄХБ стався у 1960 році, коли Всесоюзна Рада ЄХБ за вказівкою партійно-державних кураторів релігії видала 2 документи, якими регулювалось церковне життя: "Нове положення ЄХБ" та секретний "Інструктивний лист старшим пресвітерам". Навіть при побіжному аналізі видно, що прийняті документи суттєво розходились з основними

принципами баптистського віросповідання.

Так, в обов'язки старшим пресвітерам в "Листі" ставилось "стримування нездорових місіонерських проявів". Вони мали "подолати нездорову практику гонитви за новими членами". Заборонялося хрестити громадян до 18 років, а старших від цього віку – лише після суворого дво-трирічного випробувального терміну. "Нове положення" забороняло проповідувати за межами своєї общини, а своїм общинникам – лише в молитовному будинку; заборонялось відвідувати богослужіння в інших общинах тощо.

Одночасно наявність в "Положенні" заборони на взаємодопомогу між членами общини кидав напризволяще сім'ї заарештованих баптистів та покараних в адміністративному порядку за проведення богослужінь¹⁶.

Таким чином, "Лист старшим пресвітерам" та "Нове положення ВРЄХБ"¹⁷ віддзеркалили спробу владних структур остаточно підкорити собі одну з найвпливовіших протестантських церков. Зрозуміло, це не могло не викликати суттєвої протидії з боку окремих громад євангельських християн-баптистів, а також цілого ряду їх авторитетних релігійних діячів.

Отримавши суворо засекречені документи, впливові баптисти – Олексій Прокоф'єв, Григорій Крючков, Георгій Вінс та інші розцінили їх як віровідступництво ВРЄХБ і розпочали активні дії проти сформованого офіційною владою духовного центру євангельських християн-баптистів. По-перше, вони широко розповсюдили згадані документи і ознайомили з ними широкий загал¹⁸. По-друге, об'єднавшись в Ініціативну групу, вони вимагали проведення з'їзду за участю всіх зареєстрованих та незареєстрованих громад Радянського Союзу, який фактично не проводився з 1926 року¹⁹.

Пропозиції Організаційного комітету знайшли чимало прихильників. В рішенні Оргкомітету щодо протицерковної діяльності ВРЄХБ констатувалося, що в усіх громадах заклик про проведення з'їзду знаходить розуміння і широкий відгук. Причому, Оргкомітет рішуче відкидав будь-які звинувачення в розкольницькій діяльності. "Весь цей час, – говорилося в його зверненні до всіх віруючих ЄХБ, – ми неодноразово зверталися до керівництва ВРЄХБ, запрошували до покаяння та співробітництва по великій справі відновлення євангельських принципів служіння церкві. Але воно не лише не дало згоди, а й почало відкрити ворожу роботу проти заходів, здійснюваних ініціативною групою"²⁰.

Відкидаючи саму ідею співробітництва з "розкольниками", ВРЄХБ перейшла від тактики оборони до активного наступу на прибічників Прокоф'єва і Крючкова. Аналізуючи документи, поширені офіційно зареєстрованим духовним центром євангельських християн-баптистів, можна переконатися в причетності до її підготовки Ради у справах релігій при РМ СРСР та V-го управління КДБ СРСР. Вони пропонували "виявити найбільш засмічені посланнями Прокоф'єва общини", опозиційне настроєних старших пресвітерів і віруючих, проводити профілактичні бесіди²¹.

Настійно рекомендуючи пресвітерам та церковним радам громад ЄХБ,

впроваджувати згадані заходи в життя Андреев, старший пресвітер ВРЄХБ по Україні, повчав, що "...слово Боже вчить нас нікого не засуджувати, не злословити та підкорятися не лише служителям церкви, але й бути покірними начальству, не злословити та не засуджувати владу" ²².

Директивних вказівок вистачало. Проте втілити їх у життя було надзвичайно важко і нереально, оскільки розмежування проходило не лише серед окремих громад ЄХБ, а й навіть у сім'ях їх послідовників. Так, в баптистській сім'ї Здоровців, що на Харківщині, проходило справжнє розмежування між батьками і дітьми. Останні вбачали шлях до очищення своєї церкви у повній її незалежності від держави та уповноважених нею органів ²³.

Не вдавалися владним структурам та функціонерам з ВРЄХБ наміри компрометації Ініціативної групи О.Прокоф'єва та Г.Крючкова, які обрали нелегкий шлях до істини. Олексій Прокоф'єв, в минулому вчитель математики і хімії, тривалий період свого життя провів в тюрмах і таборах, бо засуджувався за антирадянську діяльність. Однак, кожного разу, відбувши покарання, він знову повертався до пропаганди вистражданих ним ідей. Геннадій Крючков – молода людина, син віруючих батьків московської громади ЄХБ. Незважаючи на різницю у віці, пристав до Прокоф'єва і став одним з найближчих його соратників. В документах ВРЄХБ, не знаходимо компрометуючих матеріалів вмотивованих звинувачень організаторів Ініціативної групи. Просто без доказів їх показували в найнегативнішому світлі, називали "посланцями сатани, що принесли з собою розбрат в душах віруючих" ²⁴.

Тим не менше, влада змушена була піти на певні поступки. 15 вересня 1963 року пройшов з'їзд ВРЄХБ, але з ретельно підібраним складом учасників. Хоча з'їзд і відмінив "Нове положення" та "Інструктивний лист", однак замінив їх вельми недемократичним статутом ВРЄХБ ²⁵. Цілком очевидно, що подібні рішення кардинально розходились з вимогами Оргкомітету, який наполягав на скликанні демократичного з'їзду євангельських християн-баптистів. Його члени пропонували також внесення до "Положення" "Про союз євангельських християн-баптистів" ряд суттєвих змін, які давали б можливість для побудови церкви євангельських християн-баптистів виключно на демократичних засадах, без дріб'язкового опікування пресвітерів з боку держави. Якщо за наявними документами в ВРЄХБ об'єднувались лише зареєстровані громади євангельських християн баптистів, то в пропозиціях Оргкомітету йшлося про створення такого духовного центру, який би на основі принципів добровільності з'єднав всі наявні громади і групи ЄХБ ²⁶.

Ідеї звільнення церкви з-під опіки державних органів стали основоположними і в листі Г.Крючкова та А.Шалашова, направленому в січні 1963 року на ім'я М.С.Хрущова. В ньому говорилося: яким би не був державний устрій, церква повинна бути вільною від втручання світу і

світської влади в її внутрішнє життя. Члени Оргкомітету категорично наполягали на з'їзді уповноважених ЄХБ скликаному демократичним шляхом, усуненні перешкод при проведенні богослужінь євангельських християн-баптистів, припиненні різного роду репресій проти членів незареєстрованих громад²⁷.

Оргкомітет звертався безпосередньо до окремих релігійних громад, груп віруючих. Зокрема в 1963-1964 роках майже в кожній з областей України побувало 8-10 прибічників Оргкомітету, які здійснювали нелегальні богослужіння, зустрічаючись з віруючими. В 60-х роках своєрідним центром діяльності оргкомітету стала Україна, де тривалий час перебували його голова Г.Крючков, секретар Г.Вінс, активні діячі неофіційного об'єднання ЄХБ – Є.Коваленко, Л.Коваленко, А.Кечик, П.Оверчук, В.Мельничук, В.Журило, М.Згурський та інші²⁸.

У Києві систематично проводились нелегальні засідання Оргкомітету, його президії, скликалися різні міжреспубліканські та всесоюзні наради, представників різних областей і республік. Так, у вересні 1964 р. у столиці України відбулося розширене засідання Оргкомітету з представниками Кавказу, Сибіру, Середньої Азії, Молдавії, Білорусії. Дещо пізніше, 29 листопада цього ж року, пройшла скликана Оргкомітетом, нарада, в якій взяли участь близько 200 представників релігійних громад. Діяльність Оргкомітету давала свої результати. На 1964 р. в Україні діяло 178 релігійних громад і груп, що звільнились з-під впливу ВРЄХБ і стали на позиції Оргкомітету²⁹.

Особливою активною діяльністю Оргкомітету позначений 1965 рік. Так, 22 травня 1965 р., в сел. Борова Фастівського району Київської області проведено нелегальну нараду керівних діячів Оргкомітету, де були представники всіх областей України, а також багатьох областей Радянського Союзу. Керували нею Г.Крючков та Г.Вінс. Учасники дістали завдання: посилити роботу по залученню на позиції Оргкомітету нових громад ЄХБ, пожвавити петиційну, компанію за скликання всесоюзного з'їзду ЄХБ, повернення молитовних будинків, раніше відібраних органами влади, тощо.

На нараді в с. Борова було прийнято "Звернення до всіх служителів, до всіх братів, сестер, зареєстрованих громад ЄХБ України", яке підписали 135 служителів церкви. Серед них: пресвітери М.Шептало (Донецька обл.), І.Рикун (Дніпропетровська обл.), І.Антонов (Кіровоградська обл.), В.Походун (Полтавська обл.), В.Журило (Київ) та інші.

Аналогічні документи зацікавлено обговорювались на зборах євангельських християн-баптистів у Львові 29 серпня 1965 року. Близько 400 баптистів, що прибули з різних кінців СРСР, ознайомили Оргкомітет з численними фактами порушення їх прав і свобод, утисків і переслідувань релігійних громад з боку місцевих органів виконавчої влади. Масовий характер носило зібрання баптистів-прибічників Оргкомітету 5 вересня 1965 року в Дарницькому лісі м. Києва. Сюди зійшлись, з'їхались майже 700

віруючих з 25 областей України, в тому числі Харківської, Запорізької, Кіровоградської, Одеської, Львівської, Чернігівської, Вінницької, Житомирської, Хмельницької, а також Московської, Ленінградської, Ташкентської, Гомельської та інших³⁰.

З великою надією очікували представники Оргкомітету зустрічі з Головою Президії Верховної Ради СРСР А.Мікояном, заплановану на 22 вересня 1965 року. На неї запрошувались баптисти М.Батурин з м. Шахти Ростовської області, І.Бондаренко з м. Суми, П.Якіменкова з м. Десна Подільського району Московської області, В.Козлов з м. Йошкар-Ола, Л. Говорун з М.Смоленська. На жаль, розмова з керівництвом Верховної Ради СРСР не принесла бажаних результатів. Нібито зберігаючи об'єктивність, А.Мікоян дав зрозуміти, що вищі органи державної влади та державного управління не мають підстав відмовляти в довірі ВРЄХБ, тому не може навіть йти мова про будь-яку підтримку Оргкомітету³¹.

Втративши надію на справедливе вирішення своїх проблем, скликання на демократичних засадах з'їзду євангельських християн-баптистів, Оргкомітет у вересні 1965 року прийняв рішення про організаційне оформлення "неофіційної" течії ЄХБ і створення постійно діючого, незалежного від ВРЄХБ органу – Ради Церков євангельських християн-баптистів (РЦ ЄХБ). До складу Ради, очолюваної Георгієм Крючковим (голова) та Г.Вінсом (секретар), увійшло 11 осіб, які представляли різні регіони СРСР³².

Діяльність Оргкомітету, міжнародна її підтримка викликали рішучу протидію владних структур. Не маючи, очевидно, під руками більш вагомих аргументів, вони знову застосували старий випробуваний метод політичних репресій. Широка хвиля їх прокотилася в Україні у 1961-1964 роках. Саме у цей час, зокрема, в м. Жданові заарештували і засудили одного з ініціаторів створення Оргкомітету по скликанню з'їзду ЄХБ Олексія Прокоф'єва. Голова КДБ при Раді Міністрів УРСР В.Нікітченко у доповідній записці № 1530/16 від 2 червня 1962 року рекомендував використати арешт і засудження Прокоф'єва для дискредитації "неофіційної" течії в ЄХБ.

На основі рекомендацій КДБ відділ агітації і пропаганди ЦК КПУ розробив спеціальні заходи "по розвінчанню підривної діяльності нелегальних баптистських угруповань і компрометації її керівників". Вони передбачали публікацію серії статей в пресі, проведення відповідних пропагандистських заходів місцевими партійними та радянськими органами. Одночасно з цим, як довідуємось з листа зав. відділом ЦК КПУ Г.Шевеля секретарю ЦК КПУ І.Казанцю, для припинення діяльності незареєстрованих релігійних громад поряд з методами виховного характеру (лекції, антирелігійні вечори, збори трудящих, громадські суди) рекомендувалось застосовувати і адміністративні заходи, передбачені радянським законодавством³³.

Спеціальні рекомендації своїм уповноваженим на місцях розробила і

Рада у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР. Вони носили назву: "Посилити роботу по припиненню нелегальної діяльності сектантів" і вимагали ширше застосовувати щодо віруючих адміністративні заходи. Щоправда, сам голова Ради у справах релігійних культів А.Пузін був не дуже переконаний в дієвості пропонованих ним заходів³⁴. Пізніше на закритій нараді він змушений визнати, що "...місцеві органи... пробували вже саджати в тюрми баптистів-розкольників, але це не дало хороших результатів... Гоніння піднесли і зміцнили авторитет ватажків Оргкомітету і допомогли їм... залучити на свою сторону багатьох віруючих"³⁵.

Не зломали, не заставили відректися від євангельської віри репресії прибічника Оргкомітету Бориса Здоровця, уродженця Харківської області, заарештованого ще в грудні 1961 року. Його провина полягала в розповсюдженні документів Оргкомітету, в тому числі "Звернення до громад ЄХБ", підписаного О.Прокоф'євим та Г.Крючковим³⁶.

У вирок у справі баптиста Є.Смірохіна (народний суд Змієвського району Харківської області 29 вересня 1962 р.) констатувалося: "Реакційний характер нелегальної громади, очолюваної підсудним в селі Соколовому полягає у тому, що вона висловлювала незадоволення діючим положенням Всесоюзної Ради Євангельських Християн-Баптистів, а також діяльністю її виконавчого органу"³⁷.

Утворення Рад Церков ЄХБ стало приводом для нових переслідувань віруючих євангельських християн-баптистів. Ряд прийнятих нормативних і законодавчих актів розв'язували руки правоохоронним органам. Так, Указ Президії Верховної Ради УРСР від 26 березня 1966 року передбачав кримінальну відповідальність за дії, що порушували законодавство про релігійні культу. На його основі лише в 1966 році заданими РЦ ЄХБ, поданими до Організації Об'єднаних Націй, правоохоронними органами України було притягнуто до кримінальної відповідальності близько 40 баптистів. Різні терміни ув'язнення отримали: секретар РЦ ЄХБ Г.Вінс (Київ), віруючі П.Оверчук, С.Лунченко, Г.Мегедт, В.Шупортяк (Київська область), Л.Линник, Д.Виноградський, А.Андрусенко (Житомирська область), І.Костюков, В.Піянковський, С.Каспаров (Хмельницька обл.), В.Павленко, Н.Шевченко, С.Соловійова (Одеська область)³⁸.

Переважна більшість порушених кримінальних справ не мала під собою складу злочину, на що звернув увагу заступник Прокурора УРСР С.Скопенко. Як приклад він наводив справу І.Бондаренка та ін. (м. Київ), яка базувалася на звинуваченнях окремих баптистів у створенні опозиційної групи, зорієнтованої на РЦ ЄХБ. І вже зовсім не обґрунтованими виглядали звинувачення проти баптиста М.Величка. Провина останнього полягала в тому, що він "...навчаючись в інституті і отримуючи підвищену стипендію, лицемірно приховав свою приналежність до секти ЄХБ, бажаючи отримати вищу освіту і диплом інженера"³⁹.

Масові арешти євангельських християн-баптистів тривали і наступного,

1967 року. Уповноважений Ради у справах релігії при Раді Міністрів СРСР по УРСР К.Литвин повідомляв секретаря ЦК КПУ А.Скабу, що лише за період з червня 1966 року по квітень 1967 р. в республіці до кримінальної відповідальності притягнуто 55, до адміністративної – 502 особи. Одночасно він вказував на неефективність вжитих заходів. "...Не дивлячись на ізоляцію ватажків т.зв. "Ради Церков ЄХБ", зазначав К.Литвин, – припинити антирадянську діяльність розкольників повністю не вдалося. Як стало нам відомо, тепер створено новий склад "Ради Церков", який продовжує очолювати керівництво віруючими, що відійшли від ВРЄХБ. В республіці їх нараховується понад 5 тис. чоловік. Новий склад "Ради Церков" вже випустив і нелегально розповсюдив свої "Братські листки" № 7-8, провів союзні і міжреспубліканські наради своїх прихильників, активізував так звану "Раду родичів в'язнів", яку очолює мати одного з засуджених лідерів "Ради Церков" Вінса, продовжує підбурювати рядових віруючих писати різноманітні листи в союзно-республіканські та урядові органи, а також в ООН демагогічні наклепницькі заяви на наше законодавство, на політику партії" ⁴⁰.

В другій половині 60-х – першій половині 70-х років особливо широкого і гострого характеру набула петиційна кампанія. В іноземних засобах масової інформації у цей період було опубліковано ряд принципового характеру документів, заяв, звернень до керівництва КПРС, Радянського уряду, світового співтовариства. Першорядне звернемо увагу на відкритий лист українського баптиста А.Ковальчука до Л.Брежнєва, вперше опублікований у серпні 1967 року в одному з американських журналів. У ньому впрямую у переслідуваннях баптистів звинувачувалось вище політичне керівництво країни. "...Тепер, – відзначав А.Ковальчук, – стало очевидно, що цією фізичною боротьбою проти церкви керує ЦК КПРС, бо тільки він вважає нас за своїх ворогів і в своїх рішеннях намітив та пообіцяв у найкоротший час покінчити з церквою" ⁴¹.

Наскільки недалеко від істини був А.Ковальчук, можна переконатись, ознайомившись з цілком таємною постановою ЦК КПУ від 10 жовтня 1973 року "Про посилення боротьби з незареєстрованими релігійними сектами". Нею доручалось Прокуратурі УРСР, Міністерству внутрішніх справ УРСР, Міністерству юстиції УРСР, Верховному Суду УРСР, КДБ при РМ УРСР активізувати викриття нелегально діючих релігійних сект, вимагалось притягати до відповідальності їх ватажків, узагальнити практику розгляду судами справ про порушення радянського законодавства незареєстрованими релігійними об'єднаннями і дати необхідні рекомендації районним та обласним судам. Спеціальні завдання покладалися на засоби масової інформації, які зобов'язувались "...систематично друкувати матеріали, в яких викривалася антирадянська діяльність нелегальних релігійних груп" ⁴².

Наскільки ретельно виконувались вказівки ЦК КПУ, свідчать такі основні статистичні дані. Якщо в 1970 році за правопорушення на релігійному ґрунті було засуджено 18 осіб, в 1971 – 26, в 1972 – 30, то вже в

1973 р. на лаві підсудних опинилося 55 чоловік. Причому, новим моментом в судовій практиці аналізованого періоду стало засудження віруючих за політичними статтями. Так, вже згадуваний нами Б.Здоровець в 1973 році був покараний за ст. 187-1, 187-3 КК УРСР, яка передбачала санкцію за розповсюдження наклепів на радянський державний та політичний устрій⁴³.

У 1974 році правоохоронні органи України готували відкритий судовий процес над секретарем Ради Церков ЄХБ Г.Вінсом. Його засудження викликало обурення світової громадськості. На захист в'язня совісті стала "Ініціативна група прав захисту людини в СРСР" і особисто академік А.Сахаров. Спільними зусиллями радянських правозахисників та міжнародних організацій Г.Вінса вдалося вирвати з місць ув'язнення. Весною 1979 року він був звільнений і відправлений за кордон серед інших політв'язнів в обмін на звільнення в США радянських розвідників⁴⁴.

Справу Г.Вінса на Батьківщині продовжувала його мати – Лідія Вінс, яка протягом 15 років очолювала "Раду родичів в'язнів євангельських християн-баптистів". Згадана організація виникла ще в 1964 році і ставила за мету підтримку сімей ув'язнених за віру. "Рада" регулярно інформувала світову громадськість про випадки арештів, надавала матеріальну підтримку сім'ям ув'язнених.

Важливу роль в діяльності "Ради" відіграла Ганна Козорезова – дружина багаторічного в'язня совісті баптиста Олексія Козорезова. В 1981 році, після від'їзду Л.Вінс за кордон, вона очолила "Раду" і об'єднала навколо себе десятки родичів ув'язнених.

За свою діяльність Г. Козорезова неодноразово піддавалася репресіям. В 1980 році проти неї була порушена кримінальна справа за статтею 187, яка завершилась умовним засудженням матері 10 дітей до 3 років позбавлення волі. Пізніше А.Козорезова, побоюючись ув'язнення, змушена була перейти на нелегальне становище і протягом тривалого часу переховуватись від правоохоронних органів.

Жорстоких переслідувань зазнала за свою участь в роботі "Ради родичів в'язнів ЄХБ" Уляна Германюк, дружина засудженого баптиста Степана Германюка. У вересні 1985 року її, матір 5 дітей, було засуджено до 3 років виправно-трудоих таборів⁴⁵. Аналогічним чином склалася доля Галини Ритікової, Серафими Юдінцевої, Лідії Бондар, Наталії Дмитрієвої та багатьох інших.

Незважаючи на переслідування, "Рада родичів в'язнів ЄХБ" продовжувала активно діяти, залучаючи до роботи нових віруючих. Наприклад, в 1979 році зроблено спроби налагодження релігійної освіти для дітей сімей віруючих прихильників РЦ ЄХБ. З цією метою використовувалась така цікава, на наш погляд, форма як організація літніх дитячих пересувних таборів. Перший такий табір під назвою "Лісова церква" був розбитий поблизу с. Кожушки Хойницького району Гомельської області. Згодом він перемістився в м. Новоград-Волинський Житомирської області, а пізніше – в

с. Великі Лучки Мукачівського району Закарпатської області. В літньому пересувному таборі його організатори розучували разом з дітьми релігійні вірші і пісні, слухали проповіді тощо.

Діяльність членів "Ради" по організації релігійного навчання дітей розцінювалась правоохоронними органами, як протизаконна. 21 серпня 1980 року організатори літнього табору Павло Ритіков, Володимир Ритіков та Галина Вільшанська засуджені судовою колегією Львівського обласного суду до 3 років позбавлення волі кожний ⁴⁶.

Прагнучи не допустити розповсюдження ідей РЦ ЄХБ, місцеві органи виконавчої влади та органи державної безпеки активізували роботу по виявленню осередків видання та розповсюдження баптистської літератури. Як відомо, починаючи з 1963 року баптисти-ініціативники видавали свій журнал "Вестник спасений" (з 1976 р. має назву "Вестник истины"). Одночасно "Рада родичів в'язнів ЄХБ" публікувала свої "Чрезвычайные сообщения", а згодом "Бюллетень родственников-узников ЕХБ".

В кінці 70-х на початку 80-х років правоохоронними органами України проведено ряд операцій, внаслідок яких були вилучені тисячі екземплярів самвидавської літератури. Так, 12 березня 1979 року затримані в м. Чугуєві Харківської області брати Микола та Олександр Чехи, у яких вилучено 15 тисяч бюлетенів "Ради родичів в'язнів ЄХБ". 19 квітня 1979 року при перевезенні журналу "Вестник истины" зазнали провалу Пилип Боринський та Андрій Урсу. В 1982 році з екземплярами вищезазначеного видання потрапив до правоохоронних органів Микола Варакса з м. Запоріжжя ⁴⁷.

В січні 1980 року в с. Старі Кодаки Дніпропетровської області викритий і розгромлений друкарський пункт видавництва "Християнин". В зв'язку з цим зазнали переслідувань Яків Заплава, Любов Козачієвич, Галина Юдінцева, Тамара Бистрова, Сергій Буклик, Микола Батурин, Павло Білокінь та інші ⁴⁸. Всього ж за різного роду релігійну діяльність, пов'язану з РЦ ЄХБ, в 1980-1981 роках було засуджено 28 євангельських християн-баптистів ⁴⁹.

Небажання органів державної влади та державного управління СРСР та УРСР прислухатись до голосу десятків тисяч віруючих, масові репресії проти євангельських християн-баптистів обумовили зближення активу РЦ ЄХБ в Україні з українським правозахисним, національно-визвольним рухом. Відомо, що син одного з засновників РЦ ЄХБ Георгія Вінса – Петро увійшов до складу Української Гельсінської Групи, яка проголосила боротьбу за права людини своїм основним і першочерговим завданням.

В лютому 1978 року Г.Вінс та Н.Строкатова підписали відозву до ряду міжнародних організацій, в якій вказали, що переслідування євангельських християн-баптистів в СРСР докорінно суперечать Заключному Акту Гельсінських угод, підписаних радянським урядом ⁵⁰.

Зневіра в можливості досягнення власних цілей, справедливості і об'єктивності з боку державних органів, правоохоронних організацій породжували серед євангельських християн-баптистів емігрантські настрої.

Так, тривалий час домагався виїзду з СРСР заступник пресвітера баптистської церкви в м. Рівне Всеволод Рожко. Та замість виїзної візи він отримав 5 років виправно-трудових таборів за звинувачення в порушенні правил валютних операцій⁵¹.

Не знайшло позитивного вирішення прохання баптиста, батька 15 дітей Володимира Хайло з Красного Луча Луганської області. Його домагання на виїзд з СРСР завершилися 22 червня 1989 року примусовою госпіталізацією в психіатричну лікарню. В 1981 році, у стані відчаю він звернувся з відкритим листом до глав 35 держав, що підписали гельсінські угоди, в якому звинуватив радянське керівництво в здійсненні насильства над совістю, терору і репресій щодо християн⁵².

Демократичні процеси, що розпочалися в СРСР наприкінці 80-х – на початку 90-х років певною мірою поліпшили становище євангельських християн-баптистів, що відійшли від ВР ЄХБ. Однак і вони не усунули всіх протиріч, які склалися протягом останніх трьох десятиріч в середовищі однієї з найбільших, протестантських церков. Разом з тим, толерантність, виявлена останнім часом українською державою в справах релігії і церкви, відкриває, на нашу думку, широкі можливості для встановлення атмосфери взаєморозуміння в церкві ЄХБ.

Позитивні зміни повинні торкнутися також і громад п'ятидесятників, які мають в Україні свою тривалу історію. Особливе поширення п'ятидесятництва в 20-х роках пов'язане з іменем Івана Воронаєва, який прибув з США в 1921 році до Одеси і розпочав тут свою місіонерську діяльність. За неповними підрахунками, на 1928 рік в СРСР вже нараховувалось близько 200 тисяч п'ятидесятників.

В роки "великого перелому" на п'ятидесятників розпочалися гоніння. Тисячі віруючих не повернулися з в'язниць і таборів. Трагічно загинув в таборах і Іван Воронаєв, ім'я якого шановане в християнському світі.

Будь-які спроби в 1945 році відновити церкву не давали ніякого результату. П'ятидесятникам всіляко перешкоджали в створенні власного духовного центру, а зареєстровані громади відносили до Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів. Причому від останніх рішуче вимагали зректися найбільш важливих постулатів їх релігійного життя; спрямованого виховання дітей, проведення молодіжних і жіночих зборів, здійснення проповідництва, місіонерської та благодійницької діяльності, деяких релігійних обрядів⁵³.

Не випадково тому переважна більшість громад категорично відмовлялася від реєстрації. Пресвітер Іван Федорчук з Олександрійського району Рівненської області так пояснював позицію п'ятидесятників: "В союзі з ВРЄХБ ми не можемо бути, тому що вони відкидають дар Святого Духа пророцтва на іномовах. Євангельські християни-баптисти вкладаються в політику влади..., а ми стоїмо за мир, ми проти войовничих законів, зброї в руки не беремо і не візьмемо. Тому що вона призначена для вбивства

невідомої людини, а ми цього робити не можемо. Якщо владі знадобиться призвати нас до армії, то ми будемо працювати в тилу, для нас, п'ятидесятників, байдуже, яка б не була влада, ми захищати її зброєю в руках не можемо за своїми релігійними переконаннями" ⁵⁴.

Протягом тривалого часу п'ятидесятників * намагалися не помічати. Навіть у звітах уповноважених у справах релігійних культів УРСР в 60-х роках вони проходили одним рядком без серйозного аналізу ситуації, що склалася навколо згаданої релігійної течії. Коли ж в першій половині 70-х років до п'ятидесятників поставились більш уважно, то з'ясувалося, що вони практично перебували поза контролем держави. На 1974 рік в республіці налічувалось лише 16 зареєстрованих на 539 незареєстрованих громад та груп цього напрямку.

У Вінницькій області діяло 3 зареєстровані і 102 незареєстровані громади п'ятидесятників. У Волинській 32 незареєстровані громади, Луганській – 9, Дніпропетровській – 15 незареєстрованих громад. Перелік незареєстрованих громад такий: в Донецькій – 25, Житомирській – 37, Київській – 37, Миколаївській – 27, Одеській – 39, Тернопільській – 26, Хмельницькій – 59 ⁵⁵. Досить промовисті дані!

16 червня 1979 року з'їзд представників незареєстрованих громад п'ятидесятників в Москві проголосив створення свого духовного центру – Братської Ради християн віри євангельської п'ятидесятників, що певною мірою сприяло організаційному зміцненню громад, їх кількісному зростанню.

Перешкодити поширенню руху п'ятидесятників не могли навіть численні судові процеси, які супроводжували всю його історію в 50-80-х роках. Лічені дні перебував на волі пастор п'ятидесятників Панас Мельник. В 1956 році він у складі делегації звернувся до вищих органів влади СРСР з проханням про окрему реєстрацію п'ятидесятників. Відповіддю на це звернення став вирок, який визначив П.Мельнику 25 років виправно-трудових таборів. Пізніше, в 1984 році, він був засуджений за свою релігійну діяльність до 3 років у ВТТ суворого режиму.

З поля зору спецслужб ніколи не випадав єпископ церкви п'ятидесятників для України, Латвії і Сибіру Василь Боєчко. Неодноразові виклики до правоохоронних органів завершилися в 1986 році засудженням до 3 років поневірян у виправно-трудових таборах суворого режиму.

Цілком типовим в 70-80-х рр. стало засудження п'ятидесятників за відмову служити в Радянській Армії. Вже в умовах горбачовської "перебудови" був засуджений до позбавлення волі житель с. Райки Бердичівського району Житомирської області С.Отрада, який за релігійними

---

* Назва "п'ятидесятники" пояснюється особливою увагою представників цієї релігійної течії до події, що відбулася, як вказано в Біблії, на 50-й день після воскресіння Христа, тоді на апостолів зійшов в цей день Святий Дух і вони заговорили на невідомих їм мовах. Це було сприйнято як знак того, що вони повинні проповідувати християнство іншим народам.

мотивами відмовився брати у руки зброю⁵⁶.

Постійні переслідування і утиски з боку владних структур сприяли зростанню серед п'ятидесятників еміграційних настроїв. За підрахунками міжнародних організацій на лютий 1977 року близько однієї тисячі п'ятидесятників виявили бажання залишити СРСР. Причому, кількість потенційних емігрантів зростала з геометричною прогресією і в 1979 році досягла тридцяти тисяч осіб⁵⁷.

Досить сильними були еміграційні настрої серед п'ятидесятників України. Так, 10 жовтня 1977 року секретар ЦК КПУ В.Маланчук та завідувач ЦК КПУ Ю.Єльченко повідомляли першого секретаря ЦК Компартії України В.Щербицького про те, що заяви про виїзд з СРСР з релігійних мотивів подали у Ровенській області 93 родини (590 осіб), Тернопільській – 76 (276), Чернівецькій – 44 (226), Донецькій – 27 (130), Запорізькій – 21 (98), Волинській – 11 (30). Всього на кінець 1977 року з України прагнуло виїхати 324 родини п'ятидесятників, які налічували 1562 особи⁵⁸.

Як рецепт для подолання еміграційних настроїв серед п'ятидесятників, В.Маланчук та Ю.Єльченко рекомендували здійснення більш рішучих заходів по припиненню незаконної діяльності "сектантських екстремістів", посиленню індивідуальної роботи серед віруючих і керівників общин з метою відриву їх від "екстремістів"⁵⁹.

Таким чином, вище політичне керівництво не лише перешкоджало п'ятидесятникам у задоволенні духовних запитів на території СРСР, а й відмовляло їм у праві емігрувати з країни, позбавляло елементарних прав і свобод. Останнє змусило п'ятидесятників взятись за створення власної правозахисної організації, яка б перебрала на себе захист прав п'ятидесятників, бажаючих емігрувати з СРСР.

Необхідно відзначити, що перші паростки такої організації виникли вже в 1975 році, коли в ряді релігійних громад Краснодарського краю та Далекого Сходу були сформовані т.зв. "Ради по еміграції". Своє ж остаточне оформлення вона отримала восени 1981 року після проголошення створення комітету представників п'ятидесятників, що домагалися виїзду з СРСР (комітет "Право на еміграцію").

Одним з керівників комітету "Право на еміграцію" став Павло Олексійович Ахтьоров, відомий на той час як релігійний письменник, автор трактату "На пути к бессмертию", як послідовний правозахисник, борець за права віруючих. Свій перший "термін" 7 років виправно-трудова таборів та 5 років заслання – П.Ахтьоров отримав в Донецьку 27 грудня 1971 р. за сумнозвісною ст. 62 КК УРСР. За цією ж статтею кваліфікувались його дії і в 1981 році. В даному випадку письменник-дисидент звинувачувався у виготовленні і розповсюдженні антирадянських документів. Йшлося, перш за все, про вже згадуваний трактат "Путь к бессмертию", кілька петицій на адресу Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних організацій, глав

іноземних держав⁶⁰.

З комітетом "Право на еміграцію" пов'язано також ряд інших сфабрикованих в Україні кримінальних справ проти п'ятидесятників. Зокрема, в 1982 році в м. Рівне органи КДБ затримали одного з керівників комітету Василя Мартиновича Бараца. Одночасно з цим проводились обшуки на квартирах п'ятидесятників, вилучалась релігійна література, тощо⁶¹.

Зазнав переслідувань в числі інших й один з активних діячів руху п'ятидесятників за еміграцію, батько 11 дітей Іван Лучко з м. Рівне. Лише багатодітність "врятувала його від суворого вироку. В 1984 р. Рівненський обласний суд засудив його умовно до 2 років позбавлення волі з 3-річним випробувальним терміном.

Трагічно склалася доля п'ятидесятника, батька 6-х дітей Володимира Васильовича Журавля з с. Городниця Підволочиського району Тернопільської області. Внаслідок інциденту, спровокованого органами міліції в сільраді, коли від віруючого вимагали відмовитись від еміграції, він був заарештований і засуджений за опір працівнику міліції та погрозу і насильство до посадової особи⁶².

Всіляко переслідуючи п'ятидесятників, правоохоронні органи в першій половині 80-х років: в середньому щорічно фіксувались 400-500 правопорушень, пов'язаних в основному з ухиленням від реєстрації, виконання громадських обов'язків, в тому числі від служби в Радянській Армії⁶³.

В другій половині 80-х – на початку 90-х років становище п'ятидесятників в Україні певним чином поліпшилось. Припинилось переслідування віруючих, були звільнені з ув'язнення та реабілітовані найбільш відомі релігійні діячі, керівники громад. Однак, і державі, і віруючим цієї церкви ще необхідно зробити чимало кроків, щоб подолати негативні наслідки, породжені тоталітарною системою.

Складні і суперечливі процеси, здебільшого спровоковані радянськими владними структурами, проходили в досліджуваній період також в середовищі прибічників церкви Адвентистів сьомого дня. Ця релігійна течія виникла в Сполучених Штатах Америки в середині ХІХ століття і знайшла своїх численних послідовників в царській Росії. Спроби керівництва церкви в перші десятиріччя Радянської влади пристосуватися до нових політичних реалій викликали розкол серед Адвентистів сьомого дня. Частина віруючих відмовилась стати на шлях конформізму і проголосила себе вірними і вільними Адвентистами сьомого дня (ВВАСД).

Характерно, що ВВАСД з моменту виникнення не визнавалася радянською владою, а всі прибічники цієї церкви зазнавали переслідувань. У в'язницях і таборах загинули практично всі керівники ВВАСД Г.Освальд, П.Манжура, В.Шелков. Останнього смерть застала у таборі у січні 1980 року⁶⁴.

Не вдаючись в догматичні особливості ВВАСД, необхідно відзначити,

що вона, перш за все, виступала проти грубого втручання держави в церковні справи, бо це призводило до моральної деградації людини, позбавляло її можливості виконати свій обов'язок перед Богом. Зокрема, обґрунтуванню цих та інших питань були присвячені праці "Взаємовідносини релігії та державності", "Законодавство про культу", "Основи справді вільної совісті і рівних прав" та ін.

Вірні та вільні адвентисти сьомого дня діяли у 8 областях нашої республіки. Крім того, на терені України існували громади адвентистів сьомого дня "реформістського руху", які орієнтувалися на реформістів Заходу і підтримували зв'язок з Генеральною конференцією адвентистів реформістського руху. Подібна орієнтація викликала негативну реакцію владних структур, які за будь-яку ціну прагнули розірвати зв'язки згаданої релігійної течії з Заходом. Саме за для цього в 1974 році у Чернівецькій області було влаштовано судовий процес над адвентистами-реформістами. Він ставив за мету продемонструвати ставлення держави до даного релігійного напрямку⁶⁵.

Правоохоронні органи, як мовиться, не спускали очей з вірних та вільних адвентистів сьомого дня, хоч їх на початок 80-х років нараховувалось в Україні близько однієї тисячі. За нашими підрахунками, зробленими на основі самвидаву, понад 50 прибічників В.Шелкова зазнали в 70-80-х роках різного роду переслідувань. Особливо активізувались репресії після створення у червні 1979 року в Твері підпільного видавництва ВВДАСД "Вірний свідок", в організації якого брав участь віруючий з Дніпропетровська Василь Ковальчук.

Жорстоко переслідувались в Україні і будь-які спроби розповсюдження документів Всесоюзної Церкви ВВАСД. За подібні дії мали конфлікти з правоохоронними органами Петро Буняк, Ілля Ацута, Людмила Бірюкова, Валентин Бей, Феодора Позяк та ін.⁶⁶

Необхідно відзначити, що суттєво обмежувались права і адвентистів сьомого дня, хоч вони й поділяли погляди прибічників В.Шелкова або адвентистів-реформістів. Близько 30 % релігійних громад АСД відмовлялись від реєстрації⁶⁷.

Документи вищого політичного керівництва та правоохоронних органів дають змогу простежити переслідування прибічників церкви ієговістів, які внаслідок наявності духовного центру в м. Брукліні (США) розглядалися не інакше як "агентура зовнішніх розвідок". За неповними даними, в 60-70-х роках в Україні нараховувалось близько 10 тисяч ієговістів руттерфордовського та ільїнського напрямків, причому їх кількість рік у рік зростала.

В 1969 році на півдні України здійснено спроби духовного об'єднання ієговістів. Керівниками "Східної частини Українського округу ієговістів" було створено т.зв. Кримський обвод, що нараховував разом з херсонською групою понад 250 осіб. Чим це закінчилося, довідуємося з оперативних

зведень: "В результаті вжитих заходів виявлено керівний склад ієговістського підпілля та його структура, місця зберігання сектантської літератури, магнітофонних стрічок з записами ворожого змісту, фотонегативи ієговістської літератури, а також особи, що займалися її розповсюдженням та розмноженням. На основі зібраних матеріалів 5 ватажків ієговістського підпілля в Сімферополі, Джанкої та Ялті притягнуто до кримінальної відповідальності⁶⁸.

В 70-80-х роках множились також судові процеси, пов'язані з притягненням до кримінальної відповідальності молодих ієговістів, які відмовлялись служити в Радянській Армії, організаторів молитовних зібрань, тощо.

Таким чином, спираючись на наявні матеріали, можна твердити, що в останні три десятиріччя політичне керівництво і державні органи продовжували здійснювати курс, спрямований на обмеження впливу окремих релігійних громад, грубо втручалися в справи церковного управління, чинили репресії щодо найбільш активних релігійних діячів. Все це викликало рішучий протест з боку віруючих, сприяло формуванню опозиції як державі, так і конформістськи настроєним церковним лідерам.

ПРИМІТКИ

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 823. – Арк. 9.

² Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 6991-с. – Оп. 30. – Спр. 163. – Арк. 56.

³ Російський центр збереження і вивчення документів новітньої історії (колишній Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС), (далі – ЦЗСД). – Ф. 5. – Оп. 63. – Спр. 89. – Арк. 170.

⁴ Там само. – Арк. 171-172.

⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1357. – Арк. 9.

⁶ ЦЗСД. – Ф. 5. – Оп. 63. – Спр. 89. – Арк. 173.

⁷ Там само. – Арк. 167.

⁸ *Алексеева Л.М.* История инакомыслия в СССР. Новейший период. – М.: Весть, 1992. – С. 47.

⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 823. – Арк. 10.

¹⁰ Там само. – Спр. 2403. – Арк. 30.

¹¹ Там само. – Оп. 24. – Спр. 5488. – Арк. 57-58, 231-232.

¹² Там само. – Оп. 25. – Спр. 186. – Арк. 65, 71.

¹³ Київська правда. – 1959. – 29 липня.

¹⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп. 25. – Спр. 186. – Арк. 72-73.

¹⁵ *Алексеева Л.М.* Вказ. праця. – С. 142.

¹⁶ ДАРФ. – Ф. 6991-с. – Оп. 4. – Спр. 133. – Арк. 13 зв.

¹⁷ ВРСХБ – Всесоюзна Рада євангельських християн-баптистів.

¹⁸ Опублікований, зокрема, в журналі "Сучасність". – 1968. – № 6. – С. 91-92.

¹⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 67.

²⁰ Там само. – Спр. 388. – Арк. 13.

-
- ²¹ Там само. – Спр. 360. – Арк. 182.
- ²² Там само. – Спр. 388. – Арк. 151.
- ²³ Архів УСБУ по Харківській обл. – Спр. 034456-П. – Т. 1. – Арк. 34 зв.-35.
- ²⁴ ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 360. – Арк. 175-177.
- ²⁵ *Алексеева Л.М.* Вказ. праця. – С. 144.
- ²⁶ Архів УСБУ по Харківській обл. – Спр. 034456-П. – Реч. докази.
- ²⁷ ДАРФ. – Ф. 6991-с. – Оп. 4. – Спр. 141. – Арк. 2-5.
- ²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 413. – Арк. 62.
- ²⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6707. – Арк. 94.
- ³⁰ Там само. – Арк. 177, 198-199, 204-207.
- ³¹ Там само. – Спр. 5991. – Арк. 195-198; Спр. 6007. – Арк. 209-215.
- ³² ДАРФ. – Ф. 6991с. – Оп. 4. – Спр. 176. – Арк. 130.
- ³³ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 5488. – Арк. 25-26.
- ³⁴ Державний архів Волинської обл. – Ф.Р. 605. – Оп. 2. – Спр. 36. – Арк. 1 зв.
- ³⁵ *Алексеева Л.М.* Вказ. праця. – С. 144.
- ³⁶ Архів УСБУ по Харківській обл. – Спр. 034456-П. – Т. 1. – Арк. 2, 17-18.
- ³⁷ Лист радянських баптистів до У-Тана // Сучасність. – 1968. – № 5. – С. 61.
- ³⁸ ЦДАВО України. – Ф. 288. – Оп. 9. – Спр. 2938. – Арк. 64.
- ³⁹ Там само. – Ф. 4648. – Оп. 5. – Спр. 72. – Арк. 18-19.
- ⁴⁰ Там само. – Ф. 288. – Оп. 9. – Спр. 2938. – Арк. 64.
- ⁴¹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6291. – Арк. 26.
- ⁴² Сучасність. – 1968. – № 6. – С. 84.
- ⁴³ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 10. – Спр. 1475. – Арк. 79.
- ⁴⁴ Там само. – Спр. 1479. – Арк. 105.
- ⁴⁵ Там само. – Спр. 1961. – Арк. 48.
- ⁴⁶ Вести из СССР. Права человека. – Мюнхен, 1989. – Кн. 1. – С. 72; Кн. 3. – С. 89, 131.
- ⁴⁷ Архів УСБУ по Львівській області. – Спр. 57332-П. – Т. 9. – Арк. 3; Т. 10. – Арк. 157.
- ⁴⁸ Вести из СССР... – Кн. 1. – С. 88, 92; Кн. 2. – С. 82.
- ⁴⁹ Науковий архів Міжнародного історико-просвітницького товариства "Меморіал" (далі – НА "Меморіалу"). – Ф. 103. – Оп. 1. – Спр. – Арк. 362.
- ⁵⁰ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2403. – Арк. 52.
- ⁵¹ Українська Гельсінська Група. 1978-1982. Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор: Смолоскип, 1983. – С. 183-185.
- ⁵² Вести из СССР... – Кн. 3. – С. 165, 205.
- ⁵³ НА "Меморіалу". – Ф. 102. – Оп. 1. – Спр. 43. – Арк. 10-11.
- ⁵⁴ *Алексеева Л.М.* Вказ. праця. – С. 152.
- ⁵⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 4704. – Арк. 360-361.
- ⁵⁶ Там само. – Оп. 25. – Спр. 1040. – Арк. 30, 49.
- ⁵⁷ Вести из СССР... – Кн.3. – С. 26; Кн. 4. – С. 115, 293.
- ⁵⁸ *Алексеева Л.М.* Вказ. праця. – С. 159.
- ⁵⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1508. – Арк. 4-6.
- ⁶⁰ Архів УСБУ по Донецькій обл. – Спр. 32073-ФП. – Спр. 1. – Арк. 2, 17, 71.
- ⁶¹ Вести из СССР... – Кн.2. – С. 115, 127, 340.
- ⁶² Там само. – С. 116, 346, 388, 407, 430, 437.
- ⁶³ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 2403. – Арк. 37.
- ⁶⁴ *Алексеева Л.М.* Вказ. праця. – С. 166-167.
- ⁶⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1040. – Арк. 40.
- ⁶⁶ *Алексеева Л.* Вказ. праця. – Арк. 173; Вести из СССР... – Кн. 1. – С. 130, 444, 555; Кн. 2. – С. 389.

---

⁶⁷ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1367. – Арк. 14.

⁶⁸ Там само. – Спр. 872. – Арк. 11.

Олег БАЖАН